

obeležje moderne epohe

tomislav perić

»O KRIZI«

Zbornik, priredio Krzysztof Michalski
Književna zajednica Novog Sada, 1987. god.

Zbornik »O krizi«, koji je priredio Krzysztof Michalski, nastao je kao rezultat drugog kolokvijuma Znanstvenog saveta bečkog »Instituta za znanosti o čoveku« održanog avgusta 1985. u papskoj letnjoj rezidenciji u Castelgandolfu.* Ovaj je Institut osnovan krajem 1982. na inicijativu grupe poljskih i nemačkih filozofa, sociologa i istoričara umetnosti koji su već izvesno vreme saradivali, između ostalog i u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Ideja kojom su se pri tom rukovodili bila je da se u jednom istraživačkom centru okupe intelektualci različitih struka i orijentacija, poglavito iz evropskog duhovnog prostora, radi znanstvene i duhovne komunikacije te boljeg međusobnog upoznavanja i razumevanja. Zamišljeno je da bi takav oblik okupljanja i zajedničkog rada bio od koristi i intelektualcima kao pojedincima i posebnim znanostima, kao i formiranju uslova za tzv. evropsku »République des lettres«. Na svojem prvom kolokvijumu saradnici Instituta su iz perspektive filozofije, teologije, istorije i prirodnih znanosti raspravljali o temi naslovljenoj sa »Čovek u modernim naukama« (Prevod zbornika sa ove rasprave objavila je takođe Književna zajednica Novog Sada 1986.).

Sadržaj zbornika »o krizi« sačinjavaju prilozi C.F. von Weizsäcker: »O krizi«, R. Thoma: »Kriza i katastrofa«, P. Ricoeura: »Da li je kriza specifično moderna pojava?«, R. Kosellecka: »Neka pitanja za istoriju pojma »krize«, L. Kolakowskog: »Modernost na beskonačnoj prošli«, R. Spaemanna: »Ekološka svest kao simptom krize moderniteta«, J. Tischnera: »Kriza mišljenja«, K. Pomiana: »Kriza budućnosti«, K. Borchardta: »Promene u mišljenju o ekonomskim krizama«, M. Tardosa: »Ekonomija i opasnost od krize«, J. Bialostockog: »Krize u umetnosti« i E. W. Böckendorfa »Kriza u pravnom poretku: vanredno stanje«. Pored kratkog predgovora priređivača K. Michalskog, tu su još i kratki osvrti na obavljene razgovore von Weizsäcker-a i H. G. Gadamera od kojih je ovaj drugi, po svemu sudeći, ukazao na pravi smisao i domet teorijskog proučavanja moderne krize kao krize modernosti: *docta ignorantia*.

Već letimičnim pregledom oba spomenuta zbornika nadaje se konstatacija da njihova komplementarnost nije samo formalne vrste, data činjenica da su nastala na istom mestu i u okviru rada istog Instituta, nego, pre svega, sadržinske prirode: neposredni predmet razmatranja im je u jednom strogom smislu *zajednički*. Kao što je svaka kriza posebno i kriza uzeta uopšteno zapravo u biti kriza čoveka, tako je čovek, a osobito moderni čovek jer je tu o njemu baš i reč, biće koje se nalazi u krizi, štaviše, biće koje je njome i iznutra određeno. I antropologija prvog i »krizologija« (navodnici ovde nisu radi ironizacije nego da istaknu uslovnost pojma) drugog zbornika »bave se« čovekom, s tom perspektivnom distinkcijom da ona prva pita za čoveka (koji je) u krizi, njegov status i izgled, a ova druga posmatra više povosno-socialno-duhovni kontekst čoveka modernog doba, situaciju koja se oseća, spoznaje i imenuje kao duboka kriza.

Pored rečene, njihova se bitna sa-pripadnost pokazuje naročito u shvatanju krize kao strukturnog momenta ljudskog povosnog bivstvovanja u celine, kako individue tako i roda. Ovo je shvatanje, koje više ili manje eksplicitno deli većina autora priloga, Paul Ricoeur, francuski mislilac internacionalnog uvažavanja, potvrdio rečima da »Ostaje da, ma koliko inače bila prolazna, putanja krize nužno odlikuje ljudsko kretanje« (str. 47.). Analizom različitih modela krize koji su u najvećem opsegu upotrebi (medicinski, razvojno-psihološki, filozofsko-istorijski, epistemološki, ekonomski), on je dospao do zaključka da »jezgro krize počiva u sučeljavanju budućnosti sa prošlosti u procesu presonalizacije« (Ibid.), iz čega je jedini izlaz u *angažmanu* ličnosti. Usmeren ka budućnosti, angažman izaziva sukob s inertičnošću prošlosti koji mora na neki način da se razreši. Rešenje sukoba znači izlazak iz krize. Nadalje, Ricoeuru je stalo do toga da odnos i vezu između kriznosti i vremenitosti koju je pokazao na nivou razvojnog procesa ličnosti protegne do univerzalnijeg značenja. U tu svrhu, poslužio se modelom krize R. Kosellecka iz njegove knjige »Vergangene Zukunft: zur Semantik geschichtlicher Zeiten«. Najkraće rečeno, kriza nastupa onda kada je odnos između »prostora iskustva« i »horizonta očekivanja«, odnos čija stalna napetost inače učestvuje u oblikovanju istorijske svesti, dospao do prekida. To se pak događa onda kada se opštim atakom na tradiciju, radikalnim odbacivanjem nasleđa, »prostor iskustva« bitno suzi, a »horizont očekivanja« raspline u neobavezujuće utopijske slike i obećanja daleke budućnosti. Otuda i Ricoeurova definicija: »kriza je patologija procesa temporalizacije istorije« (str. 49.).

Upravo spomenuti Reinhart Koselleck osvetljava u svojem prilogu etimologiju i istorijat pojma krize. Zbog nezaobilaznosti takvog pristupa za adekvatno razumevanje značenja reči koja je — usled sada već nepodnošljive lakeće njenog izgovaranja — počela gubiti na svojoj težini, čitanje zbornika trebalo bi možda otpočeti baš s ovim radom. Grčka reč »krisis« izvedena je iz glagola »krino« koji znači »odvojiti, izabrati, odlučiti, suditi« (str. 55.). Reč »krisis« ciljala je na konačnu, neopozivu odluku. Taj pojam je implicirao zaoštrene alternative, koje više ne dopuštaju nikakvu reviziju: uspeh ili neuspeh, pravo ili nepravo, život ili smrt, najzad, spas ili prokletstvo« (Ibid.). Počev od Novog zaveta, »krisis« i latinski prevod »judicium« zadržavaju u okviru teologije značenje suda božjeg. Optičajan uglavnom u okviru-

ma medicine i teologije, ovaj se pojam na završetku srednjeg veka počinje širiti i u druge sfere života: politiku, psihologiju, ekonomiju, istoriju. Koselleck čak tvrdi da je »pojam »krize« čak doprineo tome da se navedene sfere utemelje kao samostalna nauka« (str. 56.). Naporedo s ovim sukcesivnim širenjem, teče proces nosećeg značenja tog pojma: »Kriza« je imala karijeru sličnu »revoluciji« ili »napretku«, a ove dve postaju temporalni pojmovi čije prostorno ili prirodno prethodno značenje iščezava od prosvetiteljstva naovamo, da bi oni postali primarno istorijski pojmovi« (str. 56—57.). I ne samo to, nego najkasnije od francuske revolucije »kriza« postaje osnovni istorijski pojam.

Svest o ubrzanju smeni sekvenci povosnog procesa može se sa puno prava uzeti za signum moderne epohe. Ta epoha — obeležena »rastućim pritis-*kom vremena*« — pojavljuje se otuda kao permanentna kriza. U obuhvatu kritičkog preispitivanja ustrojstva modernog načina opstojanja sve se više opaža da je u krizi sama modernost moderne. Tako, na primer, Leszek Kolakowski temelj modernog doba, a ujedno i uzroke njegove bolne disharmoničnosti, objedinjuje u jednoj sintagmi: »nestanak tabua« (str. 77.). Za njega je proces tzv. sekularizacije zapadne civilizacije urodio razornim tendencijama učinka kojih smo svakodnevno očevidci. Pod prevlašću prosvetiteljskog zahteva racionaliziranja života, tabui su jedan po jedan uklanjani što je dovelo do kidanja tradicionalnih veza među ljudima. Kolakowski je mišljenja da je bez sistema tabua nemoguće uspostaviti skladnost intersubjektivnih odnosa i zato dozvoljava pretpostavku da »može biti da je bolje verovati u njihovu (tabua — P.T.) vrednost čak i ako nam naoko izgledaju besmisleni, nego dozvoliti da svi nestanu. U onoj meri u kojoj racionalnost i racionalizacija ugrožavaju prisustvo tabua, u istojolikoj meri oni slabe sposobnost civilizacije da preživi« (str. 78.).

Da sistematsko traganje za izvoristom moderne krize nužno dospeva do izvorišta modernosti kao takve, potvrđuju takođe Jozef Tischner i Robert Spaemann. Obojica kao temelj moderne identifikuju novovekovnu racionalnost i obojica dijagnosticiraju krizu te racionalnosti. Razlike nastaju tek u bližem određivanju karaktera novovekovnog ratia i prirode njegove krize.

Za Spaemanna, nemačkog filozofa, svetsko-povosno se jedinstvo moderne sastoji u »Sistematskom instrumentaliziranju nauke u službi ljudske životne prakse« (str. 81.). Ovaj epohu tvoreći čin imao je dve pretpostavke. Prva se odnosi na povosno specifičan način proizvodnje života, kapitalizam, a druga na uspostavljanje posebnog tipa znanstvenog uma čija je bit sadržana u kalkulativnom predisponiranju svega što postoji. Ovaj tip mišljenja, matematičko-kvantifikujuć, postigavši sjajne rezultate u oblasti prirodnih znanosti, vremenom se nametnuo kao uzor i humanističkim. Nakon analize glavnih karakteristika moderne svesti (objektivizam, homogenizovanje iskustva posredstvom eksperimentalnog prepariranja, hipotetički i funkcionalistički način mišljenja, prosvetiteljsko-naturalistički univerzalizam), autor je postavio sebi zadatak da — preko istih karakteristika — pokaže kako se ono što čini osnovu modernosti bliži svom kraju, jer je moderna postala predmet o kojem se razmišlja, ali ona nije više oblik u kojem se o njoj razmišlja. Dakle, o moderni se ne misli više na modernistički način. Tek ovlašnim potezima skicirana panorama raznih idejnih stavova i oblika ponašanja, koja ispunjava završni deo Spaemannovog priloga, trebalo bi da skrene pažnju na radanje drugačijeg odnosa prema etabriranom poretku. Nazvana ovde ekološkom svesću, ali šire shvaćenom no obično, njihova se celina otuda vidi kao simptom krize modernosti, ali — i to je ono što je još važnije — ujedno i kao potencijalna šansa za njeno nadmašivanje. U tom se smislu veoma značajnom čini Spaemannova napomena da prevladavanje doba neće poprimiti lik spektakularne pobune koja se — sudeći prema dosadašnjim iskustvima — utoliko lakše inkorporira u intenzifikaciju upravo onoga protiv čega je bila uparena.

Za poljskog mislioca Jozefa Tischnera, kako je već nagovešteno, i uzrok krize i izlaz iz nje tiču se paradigme novovekovnog mišljenja. Ako je kriza mišljenja onaj dubinski sloj svetske krize, onda napuštanje stanja koje svakim novim tehničkim izumom uvećava pretnju svemu ljudskom pretpostavlja promenjen lik mišljenja. Izvedivosti tog zadatka, smatra autor, ide na ruku svojstvenost mišljenja da može da se rodi iz sopstvenog pepela, njegov *feniksovski* karakter. Razlikujući dve dimenzije mišljenja: intencionalnu (mišljenje je uvek mišljenje o nečemu) i dijalošku (mišljenje je uvek mišljenje za nekim), Tischner početke njegove krize nalazi ne toliko u njegovoj intencionalnoj — kako se to uglavnom tvrdi — koliko u dijaloškoj dimenziji, jer, veli on, o tome *kako i o čemu* mislimo najviše utiče *sa kim* mislimo. Taj početak pokazan je na Descartesovom primeru. Kada je Descartes postavio hi-potezu tzv. »zlobnog genija«, velikog lažljivca koji se trudi da nas navede u zabludu, mišljenje je dobilo lik borbe protiv nekog, okršaja sa lažljivcem. »Hipoteza »zlobnog genija« izražava skrivenu osnovu novovremenske opšte nauke o prirodi« (str. 108.), a prirodna je znanost osnova novovekovnog racionaliziranja života. Većita borba protiv znak je opšte nesigurnosti. Ono protiv čega se bori jeste priroda, neprijatelj, drugi kao drugačiji itd. Potekla iz egzistencijalne nesigurnosti, zamišljena kao način obezbeđivanja sigurnosti života, borba svakim svojim činom proizvodi novu nesigurnost. Tischner kaže da je sigurnost »nestala kada je drugi čovek postao lažljivac. Jer, u trenutku kada su svi lažljivci, nestaje moje »čisto Ja« i ono takođe postaje sumnjivo zbog laži«. (str. 109.). U zalaganju za nov početak, za novo mišljenje, Tischner inspiraciju nalazi takođe kod Descartesa kada on u određenom trenutku odbacuje hipotezu zlog genija, stavljajući umesto nje veru u postojanje istinoljubivog boga. Tek bi pod okriljem takve transcendentne garancije istinsko razumevanje između ljudi bilo moguće i tek bi tada misliti sa nekim, ali u smislu protiv nekog, bilo pretvoreno u misliti sa nekim, ali u smislu za nekog (str. 110.). Ako se ostavi po strani to da predloženo rešenje sa bogom kao istinoljupcem i pravdoljupcem i ne bi bilo naročito novo, ostaje nejasno zašto bi mišljenje koje se opravdano shvata kao razgovor, da bi to zaista i bilo, moralo biti razgovor sa bogom (Ibid.) Takvo shvatanje, čini se, ne proizilazi nužno iz inače vrednih autorovih zapažanja, od kojih se za promišljenu razradu posebno nudi ideja dijaloške, komunikativne dimenzije mišljenja kao one odlučujuće.

Uzeti zajedno, tekstovi zbornika pokazuju nekoliko osnovnih spoznajnih rezultata:

— Opšte je uverenje da se moderno društvo, naročito evropsko, a u tendenciji i svetsko, nalazi u dubokoj i sveobuhvatnoj krizi.

